

KRZYSZTOF KACZMAREK *

Instytut Historii

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

TRZY ŚREDNIOWIECZNE ŚWIADECTWA ŚWIĘCEŃ DUCHOWNYCH Z DIECEZJI PŁOCKIEJ¹

Z terenu średniowiecznej diecezji płockiej zachowało się niewiele zabytków, które ukazywałyby rekrutację kandydatów do stanu duchownego i proces ich przygotowania do pełnienia funkcji kapłańskich. Początki kościelnych karier tamtejszych duchownych są trudne do odтворzenia nawet dla reprezentantów hierarchii i członków działających na terenie tej diecezji korporacji kanonickich. Spośród biskupów z Płocka interesujące informacje można odnaleźć tylko w biografii Erazma Ciołka – wiadomo, że niższe święcenia (*ordines minores*) przyszedł ordynariusz diecezji płockiej przyjął w Wilnie przed rokiem 1500, zaś święcenia wyższe (*ordines maiores*) wraz z prezbiteratem otrzymał w 1501 r. w Rzymie na mocy specjalnego zezwolenia papieża Aleksandra VI²; znana jest nawet data odprawionej przezeń mszy prymicyjnej – Erazm Ciołek celebrował ją w Loreto 8 XII 1501 r.³ Wiadomo także, że biskup ten (jeśli tylko pozwalały mu na to obowiązki związane ze służbą państwową) osobiście udzielał niższych i wyższych święceń podległym sobie duchownym – w 1504 r. ordynował subdiakonów i diakonów w sobotę „Intret” (2 III), w roku 1506 udzielił święceń w Wielką Sobotę (11 IV) oraz w sobotę „Caritas” (6 VI), zaś w 1508 r. udzielił święceń w soboty „Intret” (18 III) oraz „Sicientes” (8 IV), a także w Wielką Sobotę (22 IV) i w sobotę „Caritas” (17 VI)⁴.

Więcej danych o osobach wstępujących w diecezji płockiej na ścieżkę kariery duchownej pojawia się dopiero od roku 1514, to znaczy od chwili założenia przez jej biskupa sufragana, Piotra Lubarta z Krakowa, specjalnej księgi święceń miejscowego kleru. Prowadzona w latach 1514-1530 księga (*Matrica ordinationis presbiterorum et clericorum*) pozostaje w rodzinnych realiach zbytkiem wyjątkowym, jest to bowiem jedyna znana obecnie z ziem polskich samodzielna księga święceń duchowieństwa z okresu poprzedzającego Sobór Trydencki⁵.

* Dr hab. Krzysztof Kaczmarek – krzymosina@op.pl; prof. UAM w Poznaniu, pracownik Zakładu Historii Średniowiecznej, autor prac o historii średniowiecznego Kościoła i dziejach klasztorów.

¹ Praca napisana w ramach projektu badawczego nr 0029/NPRH7/H11/86/2018 („Najstarsza księga święceń polskiego duchowieństwa z lat 1514-1530”), finansowanego przez Narodowy Program Rozwoju Humanistyki.

² Zob. H. Folwarski, *Erazm Ciołek, biskup i dyplomata*, Warszawa 1935, s. 15; ostatnio także A. Brzozowska, *Biskup płocki Erazm Ciołek (1474-1522)*, Kraków 2017, s. 62.

³ L. Birkenmajer, *Zapiski historyczne wśród starych almanachów Biblioteki Jagiellońskiej*, „Kwartalnik Historyczny”, 16/1902, s. 449.

⁴ Ibidem, s. 451-456.

⁵ Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, rkp. 4874 I: *Matrica ordinationis presbiterorum et clericorum per reverendum olim patrem dominum Petrum Dei gratia episcopum Lacedemonensem, achidiaconum, suffraganeum et canonicum Plocensem ab anno Domini 1515 usque ad M.D.XXX.*

Choć zabytek ten nie został wydany drukiem, jego treść jest znana historykom polskiego Kościoła – intensywne studia nad jego zawartością prowadził Eugeniusz Wiśniowski⁶, w ostatnich latach piszący te słowa opracował też na podstawie „Metryki” wykaz zakonników z klasztorów położonych na terenie diecezji płockiej, którzy we wskazanych wyżej latach przyjęli z rąk biskupa Piotra niższe i wyższe święcenia⁷. Dla badań nad święczeniami płockiego kleru w okresie przedtrydenckim istotne znaczenie mają także studia nad tym samym zagadnieniem w innych diecezjach, zwłaszcza gnieźnieńskiej, poznańskiej i włocławskiej. Są one ważne, bowiem wielu duchownych podległych płockim biskupom stawało do święceń przed innymi hierarchami; szczególnie chętnie przyjmowali oni niższe i wyższe „ordines” właśnie z rąk ordynariuszy oraz sufraganów wskazanych wyżej diecezji⁸. Mniejsze, jak się wydaje, znaczenie dla analizowanej kwestii mają natomiast wyniki badań nad zjawiskiem święceń kleru w innych krajach. Liczba znanych dotąd duchownych z diecezji płockiej, którzy zdecydowali się na przyjęcie święceń za granicą, jest dość ograniczona. Największą ich grupę (kilkanaście osób) odnalazła Ewa Doleżałowa w księdze święceń diecezji praskiej z przełomu XIV i XV wieku⁹. Znane są też pojedyncze zapiski informujące o przyjmowaniu przez płockich duchownych święceń podczas pobytu w Kurii Rzymskiej: w najstarszej zachowanej do obecnych czasów księdze czynności biskupów płockich można znaleźć wiadomość o Janie z Makowa (synu Marcina), który w 1467 r. otrzymał wyższe święcenia „in curia Romana ad provisionem honorabilis Mathie, plebanum in Makow”¹⁰; wiadomo także, że latem 1468 r. wyższe święcenia przyjął w Rzymie inny kleryk z diecezji płockiej, Jakub z Pianowa¹¹. Dla nowożytnego okresu dziejów płockiej diecezji kluczowe znaczenie dla naświetlenia kwestii formowania nowych zastępów kleru i ich święceń duchownych mają prace poświęcone procesowi recepcji na jej terenie reform Soboru Trydenckiego, zakładaniu pierwszych seminariów duchownych i ich dziejów w XVI-XIX w.¹², a także studia nad

⁶ E. Wiśniowski, *Terminarz i miejsce święceń osób duchownych w diecezji płockiej w latach 1515-1530*, w: *Kościół, społeczeństwo, kultura. Prace ofiarowane Profesorowi Wiesławowi Müllerowi z okazji pięćdziesięciolecia pracy naukowej i dydaktycznej*, red. J. Drob, H. Łaszkiwicz, A. Stasiak, B. Szady, C. Taracha, Lublin 2004, s. 37-45; idem *Liczebność święceń kapłańskich w diecezji płockiej w latach 1514-1530*, w: *Religia, edukacja, kultura. Księga Pamiątkowa dedykowana Profesorowi Stanisławowi Litakowi*, red. M. Surdacki, Lublin 2002, s. 35-46; idem, *Duchowni święceni w roku 1515 w świetle płockiej księgi święceń*, „Roczniki Humanistyczne”, 34/1986, z. 2, s. 507-512.

⁷ K. Kaczmarek, *Święcenia zakonników w diecezji płockiej w I połowie XVI wieku*, „Roczniki Historyczne”, 77/2011, s. 103-148.

⁸ S. Olczak, *Diecezjanie płocki w poznańskich księgach święceń z przełomu XVI i XVII stulecia*, „Studia Płockie”, 13/1985, s. 91-112; K. Kaczmarek, *Święcenia duchowieństwa przez biskupa włocławskiego Macieja Drzewickiego w latach 1516-1529*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 104/2015, s. 55-92; idem, *Duchowni ordynowani przez biskupa kujawskiego Jana Karnkowskiego w 1533 r.*, „Roczniki Humanistyczne”, 64/2016, nr 2, s. 5-20; idem, *Duchowni ordynowani w latach 1539-1544 przez biskupów kujawskich: Łukasza Górkę i Mikołaja Dzierżgowskiego*, „Studia Gnesnensia”, 31/2017, s. 123-143; idem, *Święcenia duchowieństwa przez biskupa Andrzeja Zebrzydowskiego w 1550 r.*, „Studia Włocławskie”, 20/2018, s. 575-590.

⁹ E. Doleżałowa, *Svēcenci pražské diecéze 1395-1416*, Praha 2010, s. 71.

¹⁰ Archiwum Diecezjalne w Płocku (dalej: ADP): Acta Episcopalia 1 (1448-1471), fol. 183v.

¹¹ Ibidem, fol. 199r.

¹² W tej sprawie zob. głównie W. Góralski, *Przygotowanie kandydatów do kapłaństwa w diecezji płockiej w świetle potrydenckich synodów diecezjalnych*, „Studia Płockie”, 22/1994, s. 67-77 (dalej: SP); idem, *Szkic do dziejów seminariów duchownych diecezji płockiej (1594-1994)*, SP, 22/1994, s. 29-39; F. Kacprzycki, *Założenie Seminarium Duchownego w Płocku*, SP, 2/1974, s. 139-154; także M. Grzybowski, *Z dziejów Seminarium płockiego (1710-1939)*, SP, 22/1994, s. 41-66; idem, *Seminarium Duchowne w Płocku w czasach biskupa Jerzego Szembeka*, SP, 26/1998, s. 223-227; idem, *Reforma studiów seminarijnych w diecezji płockiej bpa Michała Jerzego Poniatow-*

biografiami tych diecezjan płockich, którzy na drogę kościelnych karier wstąpili podczas pobytu w Kurii Rzymskiej¹³.

Choć badacze dziejów średniowiecznego Kościoła płockiego dysponują unikalną, zwłaszcza dla XVI stulecia (zob. wyżej), podstawą źródłową, to – w przeciwieństwie do innych biskupstw – napotyka ją jednak w swych studiach na istotne ograniczenie. Inaczej bowiem, niż ma to miejsce w przypadku kilku innych diecezji należących do polskiej organizacji kościelnej, w których wiele informacji o akcji święceń kleru wpisano do akt biskupich lub konsystorskich, księgi czynności biskupów płockich, a także akta tamtejszego oficjalu z XV w., nie zawierają choćby krótkich rejestrów akolitów, subdiakonów, diakonów czy kapłanów wyświęconych przez ordynariuszy tej diecezji bądź ich sufraganów¹⁴. W tej sytuacji, chcąc poszerzyć podstawę źródłową do badań nad święceniami duchownych płockiej diecezji w okresie poprzedzającym zaprowadzenie „Metryki” przez biskupa Piotra Lubarta, należy sięgnąć do tekstów nie uwzględnianych w dotychczasowych badaniach historyków, to znaczy do tzw. „świadectw święceń”.

Wiadomo, że na gruncie prawa kanonicznego praktyka wydawania zainteresowanym klerikom świadectw ich święceń duchownych (*litterae formatae*) ukształtowała się już w okresie wczesnego średniowiecza¹⁵. Najwięcej takich materiałów (kilkanaście tomów ksiąg zawierających świadectwa święceń) odkryto w archiwach rzymskich, co nie dziwi, zważywszy na znaną i powszechną w średniowieczu praktykę przyjmowania „ordines” w czasie pobytu w kurii papieskiej¹⁶. Najstarsze odkryte dotąd zabytki tego typu z ziem polskich pochodzą z XV stulecia – jako pierwszy zwrócił na nie uwagę August Kolberg, który pod postacią regestów opublikował zawartość wybranych świadectw święceń duchownych z diecezji chełmińskiej, warmińskiej, sambijskiej i pomezkańskiej odnalezionych w tzw. „Formularzu z Uppsali”, XV-wiecznej księdze formularzowej biskupów pruskich¹⁷. Pewną liczbę takich zapisek z terenu diecezji wrocławskiej odszukał też i udostępnił historykom pod postacią regestów oryginalnych dokumentów bp Wincenty Urban¹⁸. Badacze innych diecezji sięgali do tych zabytków znacznie rzadziej. W ograniczonym zakresie wykorzystali je historycy zajmujący się dziejami średniowiecznej diecezji gnieźnieńskiej¹⁹. Dopiero w ostatnich latach

skiego (1773-1785), SP, 1/1973, s. 175-193; idem, *Reformy Seminarium Duchownego diecezji płockiej za czasów biskupa Michała Poniatowskiego, Michała Nowodworskiego i Antoniego Nowowiejskiego*, SP, 38/2010, s. 37-43.

¹³ *Klerycy z ziem polskich, litewskich i pruskich święceni w Rzymie (XVI – pocz. XX w.)*, oprac. S. Jujeczka, na podstawie kwerendy rzymskiej wykonanej wspólnie z ks. Henrykiem Gerlicem, Wrocław 2018.

¹⁴ ADP: Acta Episcopalia 1-14/18/19; ibidem, Acta Officialia 1508/1511 - 1531/1533.

¹⁵ Zob. C. Fabricius, *Die Litterae Formatae im Frühmittelalter*, „Archiv für Urkundenforschung”, 9/1926, s. 39-86 i 168-194.

¹⁶ Por. L. Schmitz, *Die Libri Formatarum der Camera Apostolica*, „Römische Quartalschrift”, 30/1916-1922, s. 451-472; Z. Hledíková, *Libri formatarum – una fonte conosciuta ma non scoperta*, „Bolletino dell’ Istituto Storico Ceco di Roma”, 5/2006, s. 35-60; eadem, *Libri formatarum*, w: *Per Saecula ad tempora nostra*, cz. 1, red. J. Míkulec, M. Polívka, Praha 2007, s. 69-77.

¹⁷ A. Kolberg, *Ein preussisches Formelbuch des 15. Jahrhunderts*, „Zeitschrift für Geschichte und Altertumskunde Ermlands”, 9/1888, s. 273-328; ostatnio zob. *Formularz z Uppsali. Późnośredniowieczna księga formularzowa biskupów pruskich*, komentarz i edycja R. Biskup, Toruń 2016.

¹⁸ W. Urban, *Wykaz regestów dokumentów Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu*, cz. IV, „Studia Historyczno-Teologiczne Śląska Opolskiego”, 5/1975, s. 317-361 (dalej: SHTŚO); cz. V, SHTŚO, 6/1978, s. 323-351; cz. VI, SHTŚO, 7/1979, s. 353-388.

¹⁹ J. Korytkowski, *Arcybiskupi gnieźnieńscy, prymasowie i metropolici polscy od 1000 r. aż do dni naszych*, t. 2, Poznań 1888; T. Olek, *Akta działalności arcybiskupa Zbigniewa Oleśnickiego (Studium źródłoznawcze)*, „Studia

do materiałów tych sięgnął na nieco większą skalę Antoni Gąsiorowski, który wydał drukiem kilka świadectw święceń wyjętych z XV-wiecznej księgi formularzowej Mikołaja z Kalisza²⁰, a także piszący te słowa podczas analizy praktyki święceń gnieźnieńskich duchownych u schyłku XV w.²¹ Niedawno odnaleziono też podobne zapiski w średniowiecznych aktach konsystorskich diecezji krakowskiej, poznańskiej oraz włocławskiej²². Choć liczba znanych zabytków tego typu z ziem polskich jest, jak na razie, dość ograniczona już teraz należy podkreślić dużą wartość tych materiałów dla badań nad prozopografią kleru w poszczególnych diecezjach, obowiązującą w nich praktyką święceń i konfrontowania jej z wytycznymi prawa kanonicznego, studiów nad siecią kościołów i kaplic, a także uposażeniem poszczególnych świątyń i rezydujących przy nich duchownych. Warto prześledzić, jak w powyższe obserwacje wpisują się świadectwa święceń duchownych z terenu diecezji płockiej.

W toku kwerendy przeprowadzonej w płockim Archiwum Diecezjalnym udało się odnaleźć trzy świadectwa święceń duchownych z końca XV i początku XVI stulecia. Dwa z nich zostały wpisane do księgi biskupa Piotra z Chotkowa, trzecie zaś zostało ingrosowane do jednej z XVI-wiecznych ksiąg płockiego oficjalu. Zawartość tych zapisek jest następująca: Świadectwa wystawione przez biskupa Piotra z Chotkowa zostały wydane dla dwóch duchownych z Wilkanowa, Łukasza (syna Adama) i Mikołaja (także syna Adama). Biskup pisze w nich, że obaj ordynowani przezeń duchowni zostali wyświęceni na akolitów w sobotę „Intret” (to znaczy 18 lutego) 1486 r. w kościele parafialnym pod wezwaniem św. Mikołaja we wsi Joniec²³. Trzecie ze świadectw zostało wystawione przez Michała, biskupa Margaryteńskiego i sufragana diecezji płockiej; zapisano w nim, że w sobotę „Intret” (czyli 2 marca) 1504 r., w czasie uroczystości odprawionej w kolegiacie w Pułtusk, hierarcha ten wyświęcił do stopnia akolitu jakiegoś Stanisława (syna Piotra) z Nowej Wsi (której?)²⁴. W dalszej części zostanie podjęta próba odniesienia tych informacji do opisanej w dotychczasowych badaniach praktyki wydawania duchownym świadectw święceń, a także do znanej z ustaleń E. Wiśniowskiego praktyki święceń kleru w samej diecezji płockiej w I połowie XVI stulecia.

A. Gąsiorowski zauważył, że średniowieczne „litterae formatae” najczęściej nie przetrwały do współczesnych czasów pod postacią oryginalnych dokumentów, tylko kopii tychże wpisanych do akt biskupich lub innych ksiąg kościelnych²⁵. Z opublikowanych przez tego autora świadectw święceń duchownych diecezji gnieźnieńskiej wynika również, że spisywano je za pomocą takiego samego formularza, który obejmował: informację o szafarzu święceń (biskup lub jego sufragan), dacie i miejscu uroczystości, stopniu, na który był ordynowany duchowny, dla którego wystawiano świadectwo, a w przypadku święceń wyższych (sub-

Theologica Varsaviensia”, 13/1975, nr 1, s. 231-280; także Z. Wilk-Woś, *Późnośredniowieczna kancelaria arcybiskupów gnieźnieńskich (1437-1493)*, Łódź 2013.

²⁰ A. Gąsiorowski, *Święcenia w diecezji kujawskiej na przełomie XV i XVI wieku*, „Roczniki Historyczne”, 67/2001, s. 100-104.

²¹ K. Kaczmarek, *Święcenia duchowieństwa w diecezji gnieźnieńskiej w latach 1482-1493*, Poznań 2018.

²² Idem, *Nieznane świadectwa święceń Stanisława z Kowala w diecezji kujawskiej*, „Zapiski Historyczne”, 82/2017, z. 4, s. 111-121; idem, *Cztery świadectwa święceń duchownych z diecezji krakowskiej* (w druku); idem, *Kilka nieznanych świadectw święceń duchownych z diecezji poznańskiej z XV i XVI w.* (w druku).

²³ ADP: Acta Episcopalia 3, fol. 109r.

²⁴ ADP: Acta Officialia 1508-1511, fol. 233v.

²⁵ A. Gąsiorowski, op. cit., s. 100.

diakonat, diakonat i prezbiterat) także o uposażeniu (tzw. „tytule do święceń”), które miało zabezpieczać materialny byt wyświęconej osoby²⁶. Forma, w jakiej zachowały się odnalezione w płockim Archiwum Diecezjalnym świadectwa duchownych z Wilkanowa i Nowej Wsi, w pełni potwierdza te obserwacje. Jest to okoliczność ważna, bowiem w istotny sposób wpływa ona na przyszłe poszukiwania takich materiałów – obok (czego przecież pominąć nie sposób) zasobów dokumentowych poszczególnych diecezji, przekazów takich należy szukać przede wszystkim w księgach czynności poszczególnych biskupów oraz lokalnych aktach konsystorskich.

Z obserwacji poczynionych przez E. Wiśniowskiego w oparciu o księgę święceń sufragana płockiego Piotra Lubarta z Krakowa wynika, że nowe zastępy duchowieństwa hierarcha ten święcił w zasadzie przez cały rok, choć wyraźnie przy tym preferował pewne okresy w roku liturgicznym, to znaczy Wielki Post, oraz tzw. „suche dni”, które przypadały 4 razy w roku²⁷. Ustalenia te poddał krytyce Antoni Gąsiorowski, który podniósł, że ich autor najwyraźniej nie znał ustawodawstwa kościelnego, które w bardzo precyzyjny sposób stanowiło, kiedy biskupi mogą ordynować nowe zastępy kleru – prawo kościelne nakazywało święcić duchownych w 4 soboty tzw. kwartalnych „suchych dni”, a także w sobotę zwaną „Sicientes” (wigilia niedzieli „Iudica”) oraz w Wielką Sobotę²⁸. Fakt, że święcenia w diecezji płockiej (a także w innych biskupstwach) odbywały się głównie w soboty przypadające po kwartalnych „suchych dniach” nie był więc, jak chciał E. Wiśniowski, wyrazem trudnych do wytłumaczenia preferencji, jakie biskupi mieli okazywać dla tego terminu, ale efektem stosowania się przez nich do bardzo w tym względzie jasnych nakazów prawa kościelnego. Pouczająca jest pod tym względem lektura własnoręcznych zapisek prowadzonych przez biskupa Erazma Ciołka, z której wynika, że hierarcha ten święcił kler wyłącznie w przepisane prawem kanonicznym dni²⁹. To, że wszystkie opisane w odnalezionych świadectwach święceń uroczystości odbyły się w przypadającą po „suchych dniach” sobotę zwaną „Intret” (wigilia niedzieli „Reminiscere”), jest więc jeszcze jednym potwierdzeniem tego, że biskupi płoccy trzymali się tych terminów święceń kleru, które były zawarte w prawie kościelnym. Z badań E. Wiśniowskiego wynika także, że w I połowie XVI w. miejscem święceń płockich duchownych była najczęściej stołeczna katedra – spośród 53 wzmianek, które mówią o tym, gdzie zbrali się chętni do przyjęcia święceń przez sufragana Piotra Lubarta, aż 33 zapisy wspominają o tym, że biskup ten ordynował kler właśnie w katedrze w Płocku. Znacznie rzadziej natomiast uroczystości takie organizowano w innych kościołach diecezji. Wśród tych ostatnich wyróżnia się kolegiata w Pułtusku, w której biskup Piotr święcił kler 4 razy, 2-krotnie święcenia odbyły się w kościele parafialnym w Guminie, po 1 razie chętnych do święceń zwołano do kościoła w Łętowie oraz kaplicy biskupiej w Mąkolinie. E. Wiśniowski podnosił też, że poza katedrą płocką biskup udzielał zwykle niższych święceń, podczas gdy święcenia na wyższe stopnie (subdiakonat, diakonat i prezbiterat) odbywały się w najważniejszym kościele diecezji³⁰.

²⁶ Ibidem, s. 100-104.

²⁷ E. Wiśniowski, *Terminarz i miejsce święceń...*, s. 37-38.

²⁸ A. Gąsiorowski, op. cit., s. 83-85 (zob. zwłaszcza przypis nr 33).

²⁹ L. Birkenmajer, op. cit., passim.

³⁰ E. Wiśniowski, op. cit., s. 39.

Zawartość płockich świadectw święceń pozwala wprowadzić do tych obserwacji pewne uzupełnienia. Po pierwsze, świadectwo wydane dla Stanisława z Nowej Wsi potwierdza istotną rolę, jaką na mapie miejsc święceń płockiej diecezji zajmowała kolegiata w Pułtusk. Trzeba jednak zarazem zaznaczyć, że dwa świadectwa wydane dla akolitów z Wilkanowa wzmiankują niedoceniany dotąd na tym polu kościół parafialny w Jońcu – podkreślam ten fakt także z uwagi na jego potencjalne znaczenie dla badań nad itinerarium biskupa Piotra z Chotkowa. Korekty domaga się również wypowiedziany przez E. Wiśniowskiego pogląd, jakoby w katedrze płockiej biskupi udzielali głównie święceń wyższych, zaś „ordines minores” można było uzyskać w kościołach niższej rangi. Trzy odnalezione w płockim archiwum świadectwa nie potwierdzają tej obserwacji – w każdym z nich jest przecież wyraźnie mowa o tym, że podczas uroczystości odprawionych w Jońcu i Pułtusk biskupi udzieli wszystkich możliwych święceń wyższych i niższych. Propozycja E. Wiśniowskiego, by ustalić swoistą hierarchię miejsc święceń w zależności od ich stopni i te na poziomie wyższym skoncentrować w katedrach, była więc chyba przedwczesna.

Wypada wreszcie zadać pytanie o to, czy da się powiedzieć choć kilka słów o głównych bohaterach uroczystości odprawionych w Jońcu i Pułtusk, to znaczy duchownych, którzy otrzymali w ich trakcie święcenia. Możliwości w tym względzie są dość ograniczone, co jednak wcale nie dziwi. O ile bowiem stan zachowanych źródeł pozwala śledzić losy kościelnych elit (hierarchii, członków kapituł katedralnych i kolegiackich czy wybranych przedstawicieli środowisk zakonnych)³¹ u schyłku średniowiecza, o tyle losy niższego kleru są znacznie trudniejsze do odtworzenia³². Nie potrafię nic powiedzieć o Stanisławie z Nowej Wsi wyświęconym na akolitę w 1504 r. – nie wiadomo, czy w kolejnych latach postąpił on na drodze święceń i jak potoczyła się jego kościelna kariera. Możliwe, że jego dalsze losy dałoby się naświetlić, prowadząc szczegółową kwerendę w płockich aktach kościelnych z początku XVI w., ale zakres tych poszukiwań i ich trudne do przewidzenia efekty sprawiły, że na potrzeby tego przyczynku zrezygnowałem z takiego zabiegu. Nieco inaczej ma się sprawa w przypadku dwóch duchownych ordynowanych w 1486 r. przez Piotra z Chotkowa. W pierwszej kolejności (jest to jedyny znany mi taki przypadek) należy zauważyć, że biskup w tym samym dniu wyświęcił do stopnia akolitu dwóch kandydatów, którzy wywodzili z tej samej miejscowości i – wszystko na to wskazuje – mieli tego samego ojca. Źródło co prawda nie identyfikuje wprost Łukasza i Mikołaja z Wilkanowa jako rodzonych braci, ale wskazane wyżej przesłanki (wspólnota pochodzenia i identyczny patronimik towarzyszący ich własnym imionom) każe postawić taką hipotezę. Dla domysłu o ich pokrewieństwie istnieje potwierdzenie w innym źródle – w „Metryce” studentów Uniwersytetu Krakowskiego znajdującą się w semestrze letnim 1486 r. wpisy immatrykulacyjne rodzonych braci

³¹ W odniesieniu do kościelnych elit późnośredniowiecznej diecezji płockiej zob. np. W. Graczyk, *Paweł Giżycki. Biskup płocki 1439-1463*, Płock 1999; P. Chojnacki, *Biskupi płoccy w 2 połowie XV i na początku XVI wieku*, SP, 30/2002, s. 255-266; idem, *Biskup płocki Paweł Giżycki (1439-1463) i jego działalność*, w: *Z biografistyki Polski późnego średniowiecza*, red. M. Koczerska, Warszawa 2001, „Fasciculi Historici Novi”, t. 4, s. 87-187; Z. Zyglewski, *Jan Lubrański, biskup płocki 1497-1498*, „Nasza Przeszłość”, 82/1994, s. 97-113; A. Radziwiński, *Pralaci i kanonicy kapituły katedralnej płockiej w XIV i I połowie XV wieku: studium prozopograficzne*, t. 1, *Pralaci*. Toruń 1991; t. 2, *Kanonicy*, Toruń 1993; idem, *Prepozyci kolegiaty św. Mikołaja z Plocku w XIV i na początku XV wieku*, SP, 19-20/1991, s. 203-213.

³² Dla dawnej diecezji płockiej por. T. Żebrowski, *Proboszczowie kościoła parafialnego w Łomży, a następnie prepozyci kościoła parafialnego świętych Michała Archanioła i Jana Chrzciciela do początku XIX wieku*, SP, 31/2003, s. 191-207.

(germani) Łukasza i Mikołaja z Wilkanowa, synów Adama³³, bez wątpienia identycznych z osobami wymienionymi w świadectwach wydanych przez biskupa Piotra. Pobyt braci w Krakowie nie był krótkim epizodem – wiadomo, że przebywali tam kilka lat i zdolali się najpierw w roku 1488 wypromować na bakałarzy³⁴, zaś dwa lata później (1490 r.) są w gronie magistrów sztuk³⁵. Łukasz z Wilkanowa wzmiankowany jest nadto w początkach XVI w. z tytułem doktora prawa³⁶. Nie wiadomo, gdzie go zdobył; ponieważ jednak nie występuje on w wykazach profesorów prawa Uniwersytetu Krakowskiego³⁷, trzeba założyć, że osiągnął ten tytuł w którymś z uniwersytetów zagranicznych, być może (choć to tylko domysł) w Italii. Ponieważ na początku XVI stulecia obaj bracia występują w źródłach jako kapłani, trzeba przyjąć, że po powrocie ze studiów stanęli do wyższych święceń, jednak ani ich czas, ani miejsce, w którym zostali ordynowani, nie są znane. Wiadomo natomiast, że szlacheckie pochodzenie i wyższe studia otworzyły im drogę do znaczących awansów kościelnych: Łukasz objął kanonię w kolegiacie warszawskiej, zaś Mikołaj występuje w źródłach jako archidiacon i administrator diecezji płockiej oraz archidiacon dobrzyński³⁸.

Badania nad średniowiecznymi świadectwami święceń duchownych mają stosunkowo krótką tradycję, można wręcz powiedzieć, że historycy dopiero odkrywają znaczenie tych materiałów dla poznania środowiska duchowieństwa w poszczególnych diecezjach. Liczba znanych zabytków tego typu z ziem polskich jest (jak dotąd) dość skromna, nie ma jednak wątpliwości, że kościelne akta – zwłaszcza księgi czynności biskupich oraz akta konsystorskie – kryją większą liczbę takich zapisek. Odnalezienie tych materiałów i wprowadzenie ich zawartości do naukowego obiegu należy traktować jako pilną potrzebę badawczą. Dane pozyskane w toku kwerendy w płockim Archiwum Diecezjalnym pokazują, że przekazy te mogą mieć duże znaczenie dla badań prozopograficznych nad klerem i w znaczący sposób poszerzyć wiedzę o funkcjonowaniu organizacji kościelnej na ziemiach polskich w średniowieczu i wczesnej dobie nowożytnej.

³³ *Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400-1508*, t. 1, wyd. A. Gąsiorowski, T. Jurek, I. Skierska, przy współpracy R. Grzesika, Kraków 2004, s. 455.

³⁴ *Księga Promocji Wydziału Sztuk Uniwersytetu Krakowskiego z XV wieku*, wyd. A. Gąsiorowski, przy współpracy T. Jurka, I. Skierskiej i W. Swobody, Kraków 2000, s. 82.

³⁵ *Ibidem*, s. 85.

³⁶ *Słownik Historyczno-Geograficzny Ziemi Wyszogrodzkiej w średniowieczu*, oprac. A. Wolff, A. Borkiewicz-Celińska, Wrocław 1971, s. 59.

³⁷ Zob. *Profesorowie Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego*, t. 1, 1364-1780, red. W. Uruszczak, Kraków 2015.

³⁸ *Słownik Historyczno-Geograficzny Ziemi Wyszogrodzkiej*, op. cit., s. 59.

Aneks

Świadcstwa święceń duchownych diecezji płockiej z lat 1486-1504

I-2

Joniec, 18 II 1486 r.

Piotr, biskup płocki, zaświadcza, że udzielił święceń akolitatu Łukaszowi i Mikołajowi z Wilkanowa.

Kopia: Archiwum Diecezjalne w Płocku, Acta Episcopalia 3, fol. 109r.

Productio formatarum dominorum de Vilkanovo. Petrus, Dei gratia episcopus Plocensis [et] Mazouie cancellarius significamus tenore presencium quibus expedit universis, quomodo de Anno Domini 1486 sabbato quatuor temporum quo in ecclesia Dei decantatur Intret omnes sacrosclericorum ordines minores et maiores in ecclesia parrochiali sancti Nicolai in villa Iunyecz nostre dioecesis solemniter celebrando, dilectum nobis in Christo Lucam Ade de Vilkanovo rite examinatum idoneumque repertum ad gradum accolitus promovimus gracia divina nobis ad id suffragante. In cuius rei testimonium sigillum nostrum presentibus est subappensum. Actum et datum, anno, die et loco quibus supra.

Petrus, Dei gratia episcopus Plocensis [et] Mazouie cancellarius, significamus tenore presencium quibus expedit universis, quomodo de Anno Domini 1486, sabbato quatuor temporum quo in ecclesia Dei Intret decantatur omnes sacrosclericorum ordines maiores et minores in ecclesia parrochiali sancti Nicolai in villa Iunyecz nostre dioecesis solemniter celebrando, dilectum nobis in Christo Nicolaum Ade de Vilkanovo rite examinatum idoneumque repertum ad gradum accolitus divina nobis ad id gratia suffragante. In cuius rei testimonium sigillum nostrum presentibus est subappensum. Actum et datum, anno, die et loco quibus supra.

3.

Pultusk, 2 III 1504 r.

Michał, biskup Margaryteński i sufragan płocki, zaświadcza, że udzielił święceń akolitatu Stanisławowi z Nowej Wsi.

Kop. Archiwum Diecezjalne w Płocku, Acta Officialia 1508-1511, fol. 233v.

Nowawyesch formati ingrosacio. Michael, Dei gratia episcopus Margarithensis, suffraganeus, canonicus, reverendissimi in Christo partis et domini domini Erasmi eiusdem gratia episcopi Plocensis vicarius in spiritualibus et temporalibus ac officialis generalis Plocensis, significamus tenore presencium quibus expedit universis, quomodo de anno millesimo quingentesimo quarto sabbato quatuor temporum quo in ecclesia Dei Intret decantatur collegiate in Polthowysko sacros clericorum [ordines] solempniter celebrando, dilectum nobis in Christo Stanislaum Petri de Nowawyesch clericum Plocensis dioecesis rite examinatum idoneumque repertum ad gradum accolitus divina nobis gratia ad id suffragante promovimus et ordinamus. In cuius rei testimonium sigillum nostrum presentibus appensum. Actum et datum, anno, die et loco quibus supra.

Three Medieval Testimonies of Holy Orders from the Diocese of Płock Abstract

In the Płock Diocesan Archive, it was possible to find unknown testimonies of holy orders from the diocese of Płock from 1486 and 1504. They refer to the ordination of three clerics from Wilkanów and Nowa Wieś by the Płock ordinaries and suffragans. The analysis of these materials is important for the prosopographical studies of the Płock diocese's clergy in the late Middle Ages.

Keywords: Litterae formatae, Middle Ages, ordination, Płock diocese

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Archiwum Diecezjalne w Płocku, Acta Episcopalia 1-14/18/19; Acta Officialia 1508/1511-1531/1533. Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, rkp. 4874 I: Matrica ordinationis presbiterorum et clericorum per reverendum olim patrem dominum Petrum Dei gratia episcopum Lacedemonensem, achidiaconum, suffraganeum et canonicum Plocensem ab anno Domini 1515 usque ad M.D.XXX.

Formularz z Uppsali. Późnośredniowieczna księga formularzowa biskupów pruskich, komentarz i edycja R. Biskup, Toruń 2016.

Kolberg A., *Ein preussisches Formelbuch des 15. Jahrhunderts*, „Zeitschrift für Geschichte und Altertumskunde Ermlands”, 9/1888, s. 273-328.

Księga Promocji Wydziału Sztuk Uniwersytetu Krakowskiego z XV wieku, wyd. A. Gąsiorowski, przy współpracy T. Jurka, I. Skierskiej, W. Swobody, Kraków 2000.

Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400-1508, t. 1, wyd. A. Gąsiorowski, T. Jurek, I. Skierska, przy współpracy R. Grzesika, Kraków 2004.

Urban W., *Wykaz regestów dokumentów Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu*, cz. IV, „Studia Historyczno-Teologiczne Śląska Opolskiego”, 5/1975, s. 317-361 (dalej: SHTŚO); cz. V, SHTŚO, 6/1978, s. 323-351; cz. VI, SHTŚO, 7/1979, s. 353-388.

Literatura

Birkenmajer L., *Zapiski historyczne wśród starych almanachów Biblioteki Jagiellońskiej*, „Kwartalnik Historyczny”, 16/1902, s. 445-457.

Brzozowska A., *Biskup płocki Erazm Ciolek (1474-1522)*, Kraków 2017.

Chojnacki P., *Biskup płocki Paweł Giżycki (1439-1463) i jego działalność*, w: *Z biografistyki Polski późnego średniowiecza*, red. M. Koczerska, Warszawa 2001, „Fasciculi Historici Novi”, t. 4, s. 87-187.

Chojnacki P., *Biskupi płocki w 2 połowie XV i na początku XVI wieku*, „Studia Płockie”, 30/2002, s. 255-266.

Doležalova E., *Světcenci pražské diecéze 1395-1416*, Praha 2010.

Fabricius C., *Die Litterae Formatae im Frühmittelalter*, „Archiv für Urkundenforschung”, 9/1926, s. 39-86 i 168-194.

Folwarski H., *Erazm Ciolek, biskup i dyplomata*, Warszawa 1935.

Gąsiorowski A., *Święcenia w diecezji kujawskiej na przełomie XV i XVI wieku*, „Roczniki Historyczne”, 67/2001, s. 79-105.

- Góralski W., *Przygotowanie kandydatów do kapłaństwa w diecezji płockiej w świetle politycznych synodów diecezjalnych*, „Studia Płockie”, 22/1994, s. 67-77.
- Góralski W., *Szkic do dziejów seminariów duchownych diecezji płockiej (1594-1994)*, „Studia Płockie”, 22/1994, s. 29-39.
- Graczyk W., *Paweł Giżycki. Biskup płocki 1439-1463*, Płock 1999.
- Grzybowski M., *Reforma studiów seminaryjnych w diecezji płockiej bpa Michała Jerzego Poniatowskiego (1773-1785)*, „Studia Płockie”, 1/1973, s. 175-193.
- Grzybowski M., *Reformy Seminarium Duchownego diecezji płockiej za czasów biskupa Michała Poniatowskiego, Michała Nowodworskiego i Antoniego Nowowiejskiego*, „Studia Płockie”, 38/2010, s. 37-43.
- Grzybowski M., *Seminarium Duchowne w Płocku w czasach biskupa Jerzego Szembeka*, „Studia Płockie”, 26/1998, s. 223-227.
- Grzybowski M., *Z dziejów Seminarium płockiego (1710-1939)*, „Studia Płockie”, 22/1994, s. 41-66.
- Hledíková Z., *Libri formatarum*, w: *Per Saecula ad tempora nostra*, cz.1, red. J. Mikulec, M. Polívka, Praha 2007, s. 69-77.
- Hledíková Z., *Libri formatarum - una fonte conosciuta ma non scoperta*, „Bolletino dell' Instituto Storico Ceco di Roma”, 5/2006, s. 35-60.
- Kacprzycki F., *Założenie Seminarium Duchownego w Płocku*, „Studia Płockie”, 2/1974, s. 139-154.
- Kaczmarek K., *Cztery świadectwa święceń duchownych z diecezji krakowskiej* (w druku).
- Kaczmarek K., *Duchowni ordynowani przez biskupa kujawskiego Jana Karnkowskiego w 1533 r.*, „Roczniki Humanistyczne”, 64/2016, nr 2, s. 5-20.
- Kaczmarek K., *Duchowni ordynowani w latach 1539-1544 przez biskupów kujawskich: Łukasza Górkę i Mikołaja Dzierzgowskiego*, „Studia Gnesnensia”, 31/2017, s. 123-143.
- Kaczmarek K., *Kilka nieznanych świadectw święceń duchownych z diecezji poznańskiej z XV i XVI w.* (w druku).
- Kaczmarek K., *Nieznanne świadectwa święceń Stanisława z Kowala w diecezji kujawskiej*, „Zapiski Historyczne”, 82/ 2017, z. 4, s. 111-121.
- Kaczmarek K., *Święcenia duchowieństwa przez biskupa Andrzeja Zebrzydowskiego w 1550 r.*, „Studia Włocławskie”, 20/2018, s. 575-590.
- Kaczmarek K., *Święcenia duchowieństwa przez biskupa włocławskiego Macieja Drzewickiego w latach 1516-1529*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 104/2015, s. 55-92.
- Kaczmarek K., *Święcenia duchowieństwa w diecezji gnieźnieńskiej w latach 1482-1493*, Poznań 2018.
- Kaczmarek K., *Święcenia zakonników w diecezji płockiej w I połowie XVI wieku*, „Roczniki Historyczne”, 77/2011, s. 103-148.
- Klerycy z ziem polskich, litewskich i pruskich święceni w Rzymie (XVI – pocz. XX w.)*, oprac. S. Jujeczka, na podstawie kwerendy rzymskiej wykonanej wspólnie z ks. Henrykiem Gerlicem, Wrocław 2018.
- Korytkowski J., *Arcybiskupi gnieźnieńscy, prymasowie i metropolici polscy od 1000 r. aż do dni naszych*, t. 2, Poznań 1888.
- Olczak S., *Diecezjanie płoccy w poznańskich księgach święceń z przelomu XVI i XVII stulecia*, „Studia Płockie”, 13/1985, s. 91-112.

- Olek T., *Akta działalności arcybiskupa Zbigniewa Oleśnickiego (Studium źródłoznawcze)*, „Studia Theologica Varsaviensia”, 13/1975, nr 1, s. 231-280.
- Profesorowie Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego*, t. 1, 1364-1780, red. W. Uruszczak, Kraków 2015.
- Radziwiński A., *Pralaci i kanonicy kapituły katedralnej plockiej w XIV i I połowie XV wieku: studium prozopograficzne*, t. 1, *Pralaci*, Toruń 1991; t. 2, *Kanonicy*, Toruń 1993.
- Radziwiński A., *Prepozyci kolegiaty św. Mikołaja z Płocku w XIV i na początku XV wieku*, „Studia Płockie”, 19-20/1991, s. 203-213.
- Schmitz L., *Die Libri Formatarum der Camera Apostolica*, „Römische Quartalschrift”, 30/1916-1922, s. 451-472.
- Słownik Historyczno-Geograficzny Ziemi Wyszogrodzkiej w średniowieczu*, oprac. A. Wolff, A. Borkiewicz-Celińska, Wrocław 1971.
- Wilk-Woś Z., *Późnośredniowieczna kancelaria arcybiskupów gnieźnieńskich (1437-1493)*, Łódź 2013.
- Wiśniowski E., *Duchowni święceni w roku 1515 w świetle plockiej księgi święceń*, „Roczniki Humanistyczne”, 34/1986, z. 2, s. 507-512.
- Wiśniowski E., *Liczebność święceń kapłańskich w diecezji plockiej w latach 1514-1530*, w: *Religia, edukacja, kultura. Księga Pamiątkowa dedykowana Profesorowi Stanisławowi Litakowi*, red. M. Surdacki, Lublin 2002, s. 35-46.
- Wiśniowski E., *Terminarz i miejsce święceń osób duchownych w diecezji plockiej w latach 1515-1530*, w: *Kościół, społeczeństwo, kultura. Prace ofiarowane Profesorowi Wiesławowi Müllerowi z okazji pięćdziesięciolecia pracy naukowej i dydaktycznej*, red. J. Drob, H. Łaskiewicz, A. Stasiak, B. Szady, C. Taracha, Lublin 2004, s. 37-45.
- Zyglewski Z., *Jan Lubrański, biskup plocki 1497-1498*, „Nasza Przeszłość”, 82/1994, s. 97-113.
- Żebrowski T., *Proboszczowie kościoła parafialnego w Łomży, a następnie prepozyci kościoła parafialnego świętych Michała Archanioła i Jana Chrzciciela do początku XIX wieku*, „Studia Płockie”, 31/2003, s. 191-207.